

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

С.Ю. Попович
О.М. Корінько
Ю.О. Клименко

ЗАПОВІДНЕ ПАРКОЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Схвалено
Міністерством аграрної політики України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 712.253: 502.753
ББК 43.4
П57

Рецензенти:

В.П. Кучерявий

доктор сільськогосподарських наук, професор;

С.І. Кузнецов

доктор біологічних наук, професор;

Б.Є. Якубенко

доктор біологічних наук, професор.

Схвалено

Міністерством аграрної політики України

*для використання в навчально-виховному процесі як навчальний посібник
під час підготовки фахівців ОКР “магістр” спеціальності “Садово-паркове господарство”
(напряв б. 090103 “Лісове і садово-паркове господарство”)
(Лист №18-28 – 13/247 від 01.03. 2010 року)*

Попович С.Ю., Корінько О.М., Клименко Ю.О.

П57 Заповідне паркознавство. Навчальний посібник. –
Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 320 с.

ISBN 978-966-10-1402-1

У навчальному посібнику вперше визначено наукову та освітню сутність заповідного паркознавства, окреслено основні періоди історії заповідання садово-паркових об'єктів, проаналізовано сучасні класифікації та стан мережі заповідних парків, детально охарактеризовано методи збереження їх біорізноманіття. Окремо обґрунтовано твердження про те, що фітоценологія є науковою основою територіальної організації рослинного покриву заповідних парків, для яких висвітлено структуру проектів організації їх територій. Представлено короткі характеристики деяких визначних заповідних парків світу та України.

Видання розраховане для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”. Крім напрямку “Лісове та садово-паркове господарство”, воно може бути корисним для підготовки фахівців й за іншими напрямами – “Екологія”, “Біологія”, “Географія”, а також аспірантів, працівників природоохоронних установ, широкого кола зацікавлених в охороні природи читачів.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу авторів чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1402-1

© Попович С.Ю., Корінько О.М., Клименко Ю.О., 2011
© Навчальна книга – Богдан, майнові права, 2011

ВСТУП

Упродовж останнього півстоліття у світі чітко окреслилася тенденція масштабного наростання чисельності населення, що є однією із глобальних проблем людства. Ця проблема тісно пов'язана із станом природного довкілля, котре є основою життя на нашій планеті. У сучасних умовах екологічної кризи забезпечити для мешканців міст і сіл чисте природне середовище — складне та важливе завдання влади, територіальних громад, економіки, науки та просвіти. У його вирішенні великого значення набуває збереження існуючих штучних насаджень і решток природних екосистем у межах міст та їх зелених зон, недопущення розширення меж населених пунктів за рахунок парків, приміських лісів, природних луків, степів та водойм. Натомість особливо актуальним і безперечно необхідним має бути формування оптимальної мережі нових об'єктів садово-паркового будівництва. Такий підхід значною мірою є запорукою і засобом стабілізації, збереження і поліпшення стану навколишнього середовища, сприятливого для здоров'я та життєдіяльності людини, задоволення її потреб у відпочинку, фізичному розвитку та спорті. Окрім того, зелені зони стали надійними сховищами величезного генетичного різноманіття вітчизняної та світової флори і фауни, об'єктами підвищення екологічної культури, просвіти та природоохоронного виховання людей.

Нині охорона зелених насаджень, флори та фауни у населених пунктах здійснюється відповідно до національного законодавства України, Глобальної стратегії збереження рослин, багатьох конвенцій у галузі охорони біорізноманіття, про всесвітню спадщину та інших міжнародних документів. Відповідно до цього колекції видів рослин і тварин на об'єктах природно-заповідного фонду є національним надбанням Українського народу і мають виняткове значення для розвитку нашої національної та світової науки.

В останнє десятиріччя спостерігається тенденція проникнення ідей охорони природи у садово-паркове будівництво та ландшафтну архітектуру, що ставить перед цими галузями триєдине завдання:

⇒ поліпшення екологічного стану міст і селищ країни через створення мережі заповідних парків, формування локальних екомереж у їх зелених зонах;

⇒ оптимізація співвідношення площ заповідних та інших парків до всієї площі міських та селищних земель;

⇒ пріоритетність збереження біотичного та ландшафтного різноманіття у межах населених пунктів та під час освоєння нових природних територій для забудови, організація моніторингу стану заповідних парків, підвищення рівня екологічної та природоохоронної свідомості міського населення.

Представлене видання присвячене об'єктам садово-паркового будівництва, що входять до штучних територій природно-заповідного фонду України. Воно пропонує читачеві сучасні теоретичні та практичні знання з навчальних дисциплін гуманітарно-природничого спрямування за магістерською програмою “Природоохоронне паркознавство”, які необхідні для формування висококваліфікованих магістрів садово-паркового господарства. Це базові знання про історію, класифікації, географію, правовий статус, механізми збереження садово-паркових об'єктів природно-заповідного фонду тощо.

Метою магістерської програми “Природоохоронне паркознавство” є професійна підготовка магістрів садово-паркового господарства, котрі орієнтовані працювати у ботанічних садах, дендрологічних і зоологічних парках, а також парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва. За час навчання майбутні магістри садово-паркового господарства повинні:

- ⇒ отримати теоретичні, методичні і практичні знання у галузі заповідного паркознавства, вміти застосовувати ці знання у професійній ландшафтно-мистецькій, господарській та природоохоронній діяльності, а також поширювати їх серед населення;
- ⇒ вивчити історію створення та охорони садово-паркових об'єктів України;
- ⇒ орієнтуватися у правовому статусі, сучасних класифікаціях заповідних об'єктів, їх географії в Україні та світі;
- ⇒ володіти методами і засобами збереження біорізноманіття, вміти визначати оптимальні методи збереження колекцій у заповідних парках;
- ⇒ професійно описувати фітоценотичне середовище парків і давати їм екологічну оцінку;
- ⇒ знати структуру проектів організації, утримання та реконструкції заповідних парків.

Таким чином, включення циклу предметів за магістерською програмою “Природоохоронне паркознавство” у навчальні плани садово-паркових факультетів вищих навчальних закладів України сьогодні вже на часі. Запровадити відповідні магістерські програми виробничої та науково-дослідницької спеціалізації актуально й для інших природничих факультетів, насамперед для майбутніх екологів, біологів та географів.

Розділ 1

СУТНІСТЬ ЗАПОВІДНОГО ПАРКОЗНАВСТВА

У пізній латинській мові є слово “паррікус”, котре у слов’янській мові прижилось як “парк”. Від самого початку побудова класичних парків вимагала спеціальних знань, тому створенням первісних парків займалися ті, хто володів такими знаннями. Передаючи їх своїм учням, стародавні паркобудівники й започаткували паркознавство. У найдавніших писемних джерелах з Єгипту, Ассирії, Китаю, Японії та інших країн знаходять відомості про стародавні парки та вказівки щодо їх правильного створення та догляду. Таким чином паркознавство є досить давньою галуззю науки, практики і мистецтва. У цьому зв’язку В.П.Кучерявий (2005) наводить визначення парку як земельної ділянки із природною чи зміненою рослинністю, зеленими насадженнями, дорогами, алеями, водоймами, що призначені для прогулянок, відпочинку, ігор.

Природно-заповідний фонд України складається з таких природно-заповідних територій: природний заповідник, біосферний заповідник, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, заказник, пам’ятка природи, заповідне урочище та штучних об’єктів: ботанічний сад, зоологічний парк, дендрологічний парк і парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва. Об’єктами садово-паркового будівництва є ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва, окремі регіональні ландшафтні парки у містах або їх ділянки, штучні пам’ятки природи. Садово-паркове будівництво значну увагу приділяє зеленим декоративним насадженням у багатьох зоологічних парках. Ці всі об’єкти автори називають заповідними парками, у котрих переважає штучно створене природне середовище, однак штучність заповідних парків не абсолютна. У багатьох із них складовими частинами є природні ліси, які послужили базою для створення цих парків. У цілому заповідні парки, як й інші об’єкти природно-заповідного фонду, також відіграють важливу екологічну роль.

На сьогодні слово “парк” має дуже багато значень. У класичну природно-заповідну справу воно було запроваджене у США в 1872 році під час організації першого у світі національного парку лише з формальних міркувань для підкреслення рекреаційної функції дикої природи засобами екологічних стежок і в жодному разі не паркобудівничої справи у класичному її тлумаченні. З іншого боку первісне значення терміну “заповідність” в Україні вже було втрачене у 20-х роках минулого століття, коли на офіційному рівні до класифікації заповідних територій віднесли штучно створені об’єкти, на кшталт дендропарки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва тощо. Виходячи із цього, згодом у літературі й з’явився термін “заповідні парки”. На думку авторів, він є досить зручним та об’єднуючим зміст водночас всіх штучних категорій природно-заповідного фонду.

Отже, на відміну від штучних об'єктів природно-заповідного фонду, основи класичного паркознавства не можна вважати характерними для національних природних і регіональних ландшафтних парків України в цілому, а для зарубіжних об'єктів тим паче, оскільки однією із головних цілей для цих категорій природно-заповідного фонду вважається виділення місцевості для різного роду відпочинку людей. Тобто за даною функцією умовно ця місцевість є “парком у дикій природі”, а не на штучно створеній людиною території. У той же час безперечно, що лише деякі дрібні об'єкти садово-паркового будівництва (альпійські гірки, квітники, алеї тощо) характерні для зон господарської стаціонарної рекреації та національних природних та регіональних ландшафтних парків і, безумовно, завжди були об'єктами ландшафтного фітодизайну, тому й не стали предметом розгляду цього видання. Таким чином, у представленому навчальному посібнику національні природні та регіональні ландшафтні парки, як формальні категорії парків, не розглядаються, оскільки ми приймаємо їх за об'єкти природно-заповідної справи та здебільшого заповідного лісознавства (Попович, 2007; Попович, Корінько, Устименко, 2009). Ці видання спеціально написані для підготовки майбутніх бакалаврів та магістрів саме лісового господарства.

Розвиток садово-паркового будівництва та природно-заповідної справи тісно пов'язаний між собою, має спільні історичні віхи. Перші парки будувалися в Україні при монастирях, панських маєтках, міських палацах. Відразу після закладання, господарям парків доводилося налагоджувати їх охорону. При цьому паркобудівники вже усвідомлювали двояку – матеріальну та духовну цінність витворів свого мистецтва, необхідність їх збереження та відновлення. За роки радянської влади держава взяла під охорону багато об'єктів садово-паркового мистецтва. У результаті поєднання інтересів галузей відбулося об'єднання ідей паркобудівництва та природно-заповідної справи. Так в Україні й зародилося заповідне паркознавство як система наукових, а згодом і навчальних дисциплін.

У заповідному паркознавстві поєднуються два аспекти: природничий та соціальний. Природничий аспект заповідного паркознавства відображає особливості статичності й динаміки природного середовища парків: клімату, рельєфу, материнських порід, ґрунтів, рослинного і тваринного світу, водойм тощо. Соціальний аспект заповідного паркознавства відображає історію створення парків, їх стильові особливості, архітектурну та мистецьку цінність тощо, тобто те, що робить парки частиною культурної спадщини. Таким чином, заповідне паркознавство формується двома галузями: загальним паркознавством та природно-заповідною справою, науковою основою якої виступає заповідна геосозологія.

Нині заповідне паркознавство розвивається на теоретичних і прикладних основах наук, які його формують. Здебільшого це біологічні та природоохоронні науки, частково ландшафтознавство.

Біологічними основами заповідного паркознавства виступають: урбоекологія, фітоценологія та інтродукція рослин. На урбоекологічних засадах утримуються й зберігаються зелені насадження парків, на екосистеми яких зовні впливають антропогенні фактори, особливо хімічне забруднення. Фундаментальне значення для створення парків, безперечно, має інтродукція рослин. Від правильності застосування цього методу залежатиме у майбутньому стан збереженості інтродукованих видів рослин, особливо раритетних. Завдяки інтродукції ми формуємо колекції рослин і водночас збагачуємо кількісний та якісний стан фіторізноманіття країн. Окремо слід сказати про фітоценологію. Тепер вона не дуже широко

використовується у заповідному паркознавстві. Досі лише для незначної частини заповідних парків при набутті ними статусу об'єктів природно-заповідного фонду враховувалася наявність на їх територіях унікальних чи типових для певного району фітоценозів. У той же час для більшості випадків підставою для отримання статусу ботанічного саду, дендрологічного парку, парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва, зоологічного парку, регіонального ландшафтного парку чи штучної пам'ятки природи велике значення мали інші чинники, наприклад, кількість видів біорізноманіття, ландшафтні та архітектурні особливості, історична чи меморіальна цінність тощо. Звідси очевидно, що значення фітоценології для заповідного паркознавства у майбутньому буде ще більше зростати. Її розвиток, безперечно, має пов'язуватися із основами ландшафтознавства. У рамках загальної фітоценології з ХХ століття формується паркова фітоценологія – наука, яка досліджує структурні та динамічні закономірності функціонування паркових фітоценозів у ландшафтах. З іншого боку, С.І.Кузнецов та Ю.О.Клименко (2003) довели, що паркознавство є біоекологічною основою паркобудівництва, тобто його розвиток ґрунтується на зазначених вище біологічних науках, котрі за своїми об'єктами, предметом та рядом методів досліджень охоплюються екологією як системою наук.

Природоохоронними науковими основами заповідного паркознавства виступають: загальна охорона природи (геосозологія), охорона біорізноманіття (біосозологія), ренатуралізація територій (наука про повернення порушених антропогенним впливом територій до природного стану), репатріація тварин та рослин (наука про повернення раритетних видів у природні місця їх зростання), природоохоронна освіта, просвіта тощо. Також важливими науковими основами заповідного паркознавства є сучасна молода наукова дисципліна про фітодизайн місцевості (ландшафтна фітодизайнологія) та ландшафтна архітектура, а також деякі інші галузі знань садово-паркового будівництва.

Отже, *об'єктами* заповідного паркознавства є штучні території природно-заповідного фонду та їх мережі. Предмет заповідного паркознавства – це дослідження, проектування, створення, збереження та функціонування заповідних парків та їх мереж. Метою заповідного паркознавства вже стало вироблення комплексних основ збереження, відтворення, збагачення й збалансованого використання рослинного і тваринного світу заповідних парків. Виходячи з вищевикладеного, основними завданнями заповідного паркознавства в Україні є:

1. Створення на науковій основі репрезентативної мережі заповідних парків різного природоохоронного призначення.
2. Оптимізація територіальної організації, структури та функціонування заповідних парків, їх реконструкція, особливо старовинних.
3. Збереження заповідних паркових ландшафтів, рослинних композицій, колекцій рослин і тварин, постійне ведення екологічного та біологічного моніторингу.
4. Інвентаризація рослинного і тваринного світу заповідних парків, створення каталогів.
5. Відтворення, поповнення, збагачення і раціональне використання колекційних фондів заповідних парків.
6. Формування у заповідних парках ландшафтів із зразками садово-паркового мистецтва.

народне історичне, архітектурне, пізнавальне, наукове та еколого-освітнє значення.

Ботанічний сад Гамбурзького університету

Історія. Уже наприкінці XIX століття в Гамбурзі був аптекарський садок. У місто-порт Німеччини привозили рослини з усього світу. Перший ботанічний сад тут був закладений доктором Й.Флюгге в 1810 році. Завдяки його зусиллям за короткий час вдалося зібрати велику колекцію рослин, але війна, яку розпочав Наполеон, призупинила розвиток цієї благородної справи. У 1819 році було ухвалене рішення всю територію ботанічного саду використовувати як місце відпочинку. Ботанічний сад у Гамбурзі завжди був тісно пов'язаний із освітою. Спочатку тут читалися публічні лекції, потім були відкриті гімназія та інститут, а в 1919 році університет поширював знання й серед відвідувачів ботанічного саду. У 1978 році фахівці зі Сходу створили японський сад. Нині ботанічний сад у Гамбурзі продовжує активно розвиватися.

Територія. Місцевість ботанічного саду особлива і своєрідна. Тут недавно з'явився сад каменів. На темному піску виставлені великі камені з багатьох районів Німеччини. Вони мають різну структуру й забарвлення. Неподалік від входу є невеликий садок, що показує рослини з Біблії. Він був створений за програмою обміну рослин Німеччини з Єрусалимом. Серед партнерів значиться також ботанічний сад у Санкт-Петербурзі. Ботанічний сад займає площу 24 гектари.

Фіторизноманія. Усього нині в ботанічному саду нараховують близько 18 тисяч видів рослин. Організаційно він поділений на відділи. Дуже незвичайно й оригінально виглядає відділ систематики, котрий має форму дерева, його гілки показують походження й розвиток різних груп рослин. Для цього використана філогенетична система А.Л.Тахтаджяна. Це "дерево" показує родинні зв'язки всередині величезного світу рослин. На його "листочках" у певному порядку висаджені рослини. Навколо "листочків" розташовані дерева різної конфігурації, які теж показують хід еволюції рослинного світу. Ближче до основи "дерева" розташовуються перші квіткові рослини, а ще нижче – хвойні, а потім папороті, мохи та інші нижчі рослини. Природно у відділі систематики вирощуються тільки ті рослини, які можуть жити в кліматі Гамбурга, хоча на літо з оранжерей сюди виносять в контейнерах деякі тропічні й субтропічні рослини. У відділі географії рослин, як і в інших ботанічних садах, представлені рослини з різних регіонів. У центрі відділу знаходиться дуже красивий японський сад. Це показний типовий японський садовий ландшафт: стрижені сосни, квітучі азалії, водні потоки, ставок й каміння. Неподалік є китайський сад з характерним павільйоном на пагорбі. У цьому саду рослини підібрані спеціальним чином – через струмок перекинутий китайський місток "зиг-заг". Цікавий і привабливий альпінарій, де представлені рослини із гірських районів Європи: Альп, Піреней, Балкан, Карпат. Тут багато квітучих рослин і особливо красиво буває навесні, коли цвітуть цибулинні рослини. Цікаво влаштоване гірське болото, щедро оформлене мохами й старими корчами. Окрім описаного вище, є ще відділ рослин північної частини Німеччини. Деякі екземпляри дерев тут ростуть із 1834 року.

Значення. Ботанічний сад Гамбурзького університету на нині став одним із найкрасивіших в Європі. Його фітокомпозиції знані далеко за межами Німеччини. Це й відомий науковий центр. Особливо славиться своєю системою компону-

вання рослин. Ботанічний сад здійснює велику освітню та просвітню роботу. Він сформувався визнаним осередком поширення ботанічних та інших природничих знань.

Королівський ботанічний сад Сіднея

Історія. У 1816 році був заснований науковий ботанічний центр, який одержав назву Королівський ботанічний сад Сіднея, що в Австралії.

Територія. Ботанічний сад запроектували на обгороджених сільськогосподарських землях. Нині він розташований поблизу центрального ділового району міста, в оточенні інших визначних пам'яток – Сіднейської гавані, Національної бібліотеки, будинку парламенту Нового Південного Уельсу, монетного двору й художньої галереї. Ботанічний сад сьогодні займає площу 30 гектарів й розділений численними стежками на різні функціональні зони. Тут передбачено декілька кілометрових прогулянкових маршрутів. Ця територія має центральний пальмовий гай, зону тропічного лісу, папоротеву оранжерею, розарій, садок сукулентів і кактусів, будинок з гербарієм рослин Нового Південного Уельсу, а також, так званий, Будинок уряду, колишнє місце проживання губернатора, на чийх землях створили сад. Є тут й декоративні водойми, й зовнішній плавальний басейн, незвичайні кам'яні скульптури, містки.

Фіторізноманіття. Ботанічний сад володіє дуже великою й чисельною колекцією рослин – понад 7500 видів і форм. Окрім колекції рослин, він славиться різноманіттям представників тваринного світу, які населяють тропічну зону. Зокрема, це різноманітні папуги та інші екзотичні птахи, у кронах дерев вдається помітити колонії кажанів і літаючих лисиць, ну а в нічний час можна спостерігати за життям опосумів. У найбільш охоронюваній зоні саду ростуть “Водемські сосни”, хвойні дерева з родини араукарієвих. Це одні з найдавніших на Землі рослин. Вони були виявлені у 1994 році в одному із важкодоступних гірських каньйонів Австралії. Сьогодні в Королівському ботанічному саду Сіднея їх з успіхом розмножують, тому відвідувачі можуть тут бачити різновікові дерева.

Значення. На сьогодні це найстаріша наукова установа Австралії. Ботанічний сад має архітектурно-планувальне, наукове, пізнавальне, освітнє та рекреаційне значення.

Ботанічний сад у Лукке

Історія. Спочатку була побудована грандіозна оборонна споруда (вал), стіни якої зводилися ціле сторіччя, починаючи з 1544 року. В XIX столітті по верху цього валу розбили бульвари. Ботанічний сад був закладений у 1820 році за спеціальним наказом королеви Марії-Луїзи як сад Королівського університету в місті Лукке. У 1920 році він став власністю міста.

Територія. Лукке – це місто в Італії. Ботанічний сад прилягає до однієї із стін оборонної споруди міста, тобто укріпленого земляного валу завдовжки 4200 метрів. Вал створює захист рослин від вітру, тому у ботанічному саду добре себе почувають теплолюбні рослини.

Фіторізноманіття. На території ботанічного саду зібрана прекрасна колекція рослин з усього світу, а особливо з гірських ландшафтів околиці міста. У саду є стара й нова оранжереї. Поруч із ними знаходиться спеціально обладнана територія, куди рослини виносять на літо. Тут вони розташовуються рядами, для

кожного ряду є своє місце. Оглянути їх можна, проходячи прямими доріжками. До кожної рослини проведений автоматичний полив. Більшість великих рослин ростуть ще з часу започаткування саду, тобто зараз їм уже понад двісті років. Біля дерев установлені таблички з назвами латинською та італійською мовами. Особливий інтерес відвідувачів викликають водойми, де ростуть німфеї, але не вони є його родзинкою. На невеликому острові росте гігантське дерево таксодія. Недавно в ботанічному саду створено ділянку папоротей. Вона розміщена на пагорбі, оформленому камінням. На його вершину підіймаються дві спіральні доріжки.

Значення. Ботанічний сад має міжнародне історичне, архітектурне, ландшафтно-планувальне та пізнавальне значення. У 2007 році він був визнаний одним із кращих історичних парків Тоскани.

Ботанічний сад “Абатство Треско”

Історія. Цей монастирський сад був заснований наприкінці 1830-х років філантропом О.Смітом, який разом із своєю родиною, використавши переваги атлантичного клімату, розвинув його до світового рівня.

Територія. Ботанічний сад “Абатство Треско” знаходиться на невеликому острові “Треско” (Англія). Ця місцевість пролягає на декількох терасах схилу невисокого пагорба. Нижні тераси мають вологий і прохолодний клімат.

Фіторізноманіття. Ботанічний сад нині володіє унікальною колекцією субтропічних рослин, які завезені із 80 країн світу. Тут можна побачити протеї з Південної Африки, сукуленти з Мексики, багатьох тропічних рослин з Нової Зеландії. На нижніх терасах ростуть переважно деревоподібні папороті. На вищих і сухіших терасах зростають сукуленти та протеї. Тераси захищені від вітрів Атлантики стіною кипарисів та сосен. Цей заповідний об’єкт в народі прозвали “теплицею К’ю”, тому що всі ті рослини, які ростуть в оранжереях Королівського ботанічного саду, можна побачити просто неба на острові Треско.

Значення. Ботанічний сад має історичне, архітектурне, ландшафтно-планувальне, пізнавальне та демонстраційне значення. Усередині території ботанічного саду виявлено руїни бенедиктинського монастиря XII сторіччя.

Сухумський ботанічний сад

Історія. Сухумський ботанічний сад Грузії був створений приблизно у 1850 році.

Територія. Цей об’єкт був запроектований на базі невеликого саду екзотичних рослин гарнізонного лікаря Н.Багриновського. Зусиллями М.М.Раєвського його перетворили на військово-ботанічний сад. Площа ботанічного саду становить 25 гектарів.

Фіторізноманіття. На порівняно невеликій площі розмістили тисячі деревних і трав’яних видів рослин. Головна алея ботанічного саду створена красивими крислатими японськими бананами. На кактусовій альпійській гірці висаджено всілякі форми сукулентів, а саме опунцій, агав та цереусів. Незрівнянно екзотично у незахищеному ґрунті виглядають араукарії та подокарпи, бамбуки, саговники, кипариси та секвої. У декількох басейнах особливо мальовничо квітнуть водні рослини – вікторія Круса, листя якої сягає одного метра у діаметрі, лотоси та глечики. Тут багато мімоз, а також троянд, півників, хризантем, косариків та інших.

Значення. Це один із найбільш визначних ботанічних садів Кавказу. Він має вагоме наукове, ландшафтне, еколого-освітнє та пізнавальне значення. Його масово відвідують туристи та інші рекреанти.

Мельбурнський ботанічний сад

Історія. Мельбурнський ботанічний сад заснований вірогідно у середині XIX століття.

Територія. Для ботанічного саду характерне пейзажне планування території, своєрідні ландшафти, мальовничі галявини.

Фіторізноманіття. Тут сконцентровано максимально можливу кількість видів рослин країни, і ця особливість здебільшого й викликає цікавість відвідувачів. Зокрема, це високі деревоподібні папороті та ксанторії, які росли тут ще до створення ботанічного саду. Є галявини із старезними деревами, найбільше поширені евкаліпти й акації. Велетенською видається й трав'яна рослина доріантес із темно-червоними суцвіттями. Знайшов собі тут притулок й деревний релікт Австралії – фікус крупнолистий. У ботанічному саду завжди велика гама квіткових кольорів. Майже постійно цвітуть пурпурні банксії, білосніжні плюмерії, жовті акації, а також у водоймах – біле, рожеве й лілове латаття та інші декоративні види водних рослин.

Значення. Мельбурнський ботанічний сад Австралії відомий у світі завдяки своєрідній архітектурі та багатим колекціям. Він має еколого-освітнє, рекреаційне та пізнавальне значення.

Нью-Йоркський ботанічний сад

Історія. Натхненні побаченням в 1889 році у ботанічному саду в К'ю біля Лондона ботаніки доктор Н.Лорд і його дружина Е.Бріттон повернулися в Нью-Йорк із наміром створити щось подібне. Всього через два роки, тобто у 1891 році, були закладені основи майбутнього ботанічного саду.

Територія. Територію ботанічного саду запроектували в глибокій долині ріки Бронкс і на прилягаючих 16 гектарах незайманого лісу. Наступним етапом було освоєння території площею 101 гектар колишньої тютюнової фабрики.

Фіторізноманіття. Головну оранжерею сьогодні представляють 11 чудових критих галерей з орхідними рослинами, папоротями, пальмами, кактусами й іншими представниками тропіків. Декоративний сад із викладеними брилами компасними румбами – це лише одна із 47 чудових квіткових колекцій. Надзвичайно оригінальними є колекції альпійських рослин, магнолій, троянд, тюльпанів, хвойних та інших представників багатого фіторізноманіття світу.

Значення. Нью-Йоркський ботанічний сад – один із найстарших у США і найбільших ботанічних садів у світі. Нині у будинку-музею зберігається гербарій багатьох тисяч рослин, є й своя багата бібліотека, що займає одне з перших місць у США за кількістю праць про флору і фауну світу. Взимку, у новорічні канікули, цей сад користується особливою популярністю у дітей завдяки іграшковій залізниці, що міститься в одному із критих павільйонів.

Батумський ботанічний сад

Історія. Батумський ботанічний сад Грузії був створений у 1912 році А.М.Красновим.

Територія. Ботанічний сад розміщений на узбережжі Чорного моря на площі 111 гектарів. Планування колекцій здійснювалося за ландшафтно-географічним принципом. Особливою і наочною рисою цієї заповідної території є її надзвичайно висока екзотичність, що вирізняє Батумський ботанічний сад від інших, розташованих на Кавказі.

Фіторізноманіття. Батумський ботанічний сад вмістив на своїй території понад п'ять тисяч видів та форм інтродукованих рослин. Дивують своєю красою каліс-темони, камелії, драцени, пампасова трава, банани, конвалієві дерева та багато інших. У мініатюрному японському саду око відпочиваючих заворожують оригінальні східні композиції та форми із каменю та бамбука.

Значення. Батумський ботанічний сад Грузії має еколого-освітнє, рекреаційне та пізнавальне значення. Це улюблене місце масового відпочинку людей.

Пустельний ботанічний сад

Історія. Він був запроєктований у другому десятиріччі, однак відкритий лише у 30-х роках минулого століття.

Територія. Цей унікальний ботанічний сад знаходиться у штаті Арізона (США), що у північній частині Соросанської пустелі.

Фіторізноманіття. Місцевість ботанічного саду має одну із найбільших колекцій сукулентних рослин світу. Тому головним завданням Пустельного саду є зберегти та дослідити ці своєрідні рослини гірського ландшафту пагорбів місцевості Папаго Пак. Ботанічний сад представляє світ сукулентів п'яťох різних природних регіонів із властивою їм флорою і фауною. Тут застосовують методи вирощування рослин у надзвичайно екстремальних умовах скелястої кам'янистої червоного кольору пустелі. У ботанічному саду формують рослини чудернацької форми на кшталт перевернутої моркви, коров'ячого язика, кролячих вух тощо. Переважають тут опунції, ехінокактуси та пахіцереуси, окремі з них досягають висоти до 15 метрів. Деякі високі дерева, щоб зберегти вологу, влітку скидають своє листя. Багато сукулентів пустелі мають господарське, харчове та медичне значення.

Значення. Пустельний ботанічний сад США є одним із найбільш оригінальних у світі. Він має наукове, екологічне, освітнє, туристичне та пізнавальне значення.

7.3. Інші заповідні парки світу

Крім об'єктів всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО та стародавніх ботанічних садів, із інших категорій заповідних парків варто було б згадати й зоологічні парки та дендрарії.

У зоологічних парках світу на сьогодні зберігається понад 700 тисяч особин, які представляють три тисячі видів ссавців, птахів, плазунів та земноводних (WCMC, 1992). Нині головною метою більшості великих зоологічних парків світу є створення у неволі популяцій рідкісних та зникаючих видів тварин. Однак лише невелика частина таких видів ссавців має стабільні популяції у зоологічних парках. У зв'язку із цим ще не всі великі українські зоологічні парки почали долучатися до виконання цього глобального і надзвичайно важливого завдання міжнародної природоохоронної спільноти.

На нині багато сучасних дендраріїв світу за науковою цінністю колекцій також вже стали досить відомими, а деякі навіть знаменитими, наприклад, дендрарій Арнольда при Гарвардському університеті, Каліфорнійський спеціалізований со-сновий дендрарій та інші. Однак, на думку авторів, вони все таки менше таять у собі ті неперевершені сторінки водночас історії, науки та культури, котрі при-таманні старовинним ботанічним садам.

Зважаючи на це, а також й на те, що обсяг навчального посібника лімітований, автори пропонують читачеві лише по одному опису із чисельної когорти старо-давніх дендросадів та зоологічних парків.

Дендрологічний сад Харкорт

Історія. Замок Харкорт був побудований у кінці XI століття. Стіна й західний фасад замку в тому вигляді, у якому ми можемо бачити їх сьогодні, були зведені в XIII-XV століттях. До кінця XVII сторіччя замок був оточений потужною систе-мою оборонних укріплень. У 1804 році власником замку й прилягаючих до нього земель став Л.-Г.Деламар, він і заклав сад, у своїй роботі дотримуючись принципу “власника-фермера-лісівника”. Працівники місцевої сільськогосподарської ака-демії, котрі успадкували цю власність у 1828 році, шанобливо ставилися до зро-бленого і в 1852 році продовжили інтродукцію численних видів і форм рослин.

Територія. Дендрологічний сад і замок Харкорт знаходяться у Нормандії (Фран-ція). Дендросад створений у лісовому масиві і став базою для ведення лісового господарства.

Фіторізноманіття. За бажанням власника навколо замку було висаджено без-ліч дерев різних видів сосен. У середині XIX століття для інтродукції ввезли різні види, виявлені тоді в північноамериканських лісах (секвоя вічнозелена, маклюра яблуконосна, псевдотсуга Мензіса та інші). Наступні покоління завершили роботи з інтродукції рослин, що прибули із Європи (дуб корковий, сосна корсиканська тощо), Східної Європи (сосна звичайна, дуб угорський й інші), а також Азії (бам-бук, гінго, метасеквоя, кріптомерія японська). Дві зони дендрологічного саду займають нині площу близько 11 гектарів. Перша зона – це колекційна ділянка, на якій велика кількість видів рослин представлена лише декількома екземпляра-ми. Друга зона – це розсадник деревних рослин, де вирощуються тільки лісоут-ворюючі породи для подальшого використання їх в природному середовищі. Тут можна побачити масиви з 25-30 рослин одного виду.

Значення. Видатні вчені, фахівці в галузі ботаніки й лісівництва створили дендрарій на прилягаючих до замку лісових землях. Вони перетворили ліс Хар-корт у справжній зразок ведення лісового господарства. Роль дендрологічного саду сьогодні полягає в науковому вивченні раритетних та лісоутворюючих видів дерев, а також їх експонування на демонстраційній ділянці. Дендросад має для Європи вагоме лісівниче й дендрологічне наукове значення.

Берлінський зоологічний парк

Історія. Розпочали створення зоологічного парку в період з 1842 по 1844 рік. Декілька разів його реконструювали.

Територія. Зоологічний парк створений на територіальній базі старовинного парку Фрідріхсфельд, де уміло поєднали регулярне та пейзажне планування. Тут багатство водних об'єктів, зокрема канали, протоки, струмки, підкреслюють пей-

зажну декоративну плановість місцевості та водночас є водними перепонами для тварин. Особливо виділяються величний 13-метровий водоспад та численні фонтани. Площа зоопарку становить 160 гектарів, які розподілені на функціональні зони. Більшу частину площі займає експозиційна зона, по якій прокладено спеціалізовані зоогеографічні та екологічні маршрути. У вольєрах створені умови, що наближені до природних. Зелені насадження зоопарку формують прихисток для тварин і водночас об'єднують майже всі його ландшафтні елементи. Експозиційні ділянки відокремлюються одна від одної спеціальними живоплотами. Є тут і галявини, алеї та мальовничі газони. У водоймах можна побачити екзотичні рослини.

Біорізноманіття. Тут охороняються близько 800 видів тварин (близько п'яти тисяч особин). Зоологічний парк славиться своїми гусячими ставами, бегемотами та білими ведмедями. У кронах дерев багато співучих птахів.

Значення. Зоологічний парк має еколого-освітнє, пізнавальне, рекреаційне та виховне значення. Це найстаріший зоологічний парк Німеччини і один із найбільш стародавніх у Європі.

* * *

Таким чином, в історичному аспекті для вищезазначених категорій можна запропонувати певну періодизацію. Перший ботанічний сад був створений у Падуй (Італія) в 1545 році. Протягом XVII століття заснували чотири об'єкти – Ганноверський, Берлінський, Пекінський та Грузинський (додаток 2). Протягом XVIII століття створюються ботанічні сади у Москві, Санкт-Петербурзі, Пенсільванії, Мадриді, Шенбрунні, К'ю, Нью-Джерсі, Калькутті, Національні об'єкти Уельсу та Ірландії. Найбільший розквіт створення ботанічних садів припав на XIX століття, протягом якого такі об'єкти були створені в Нью-Йорку, Генуї, Харкорті, Гамбурзі, Лазенках, Мюнхені, Сіднеї, Лукке, Камеріно, Брюсселі, Санкт-Петербурзі, Треско, Сухумі, Мельбурні, Лейдзі, Яссах, Кактані, Булоні, Бухаресті, Лейпцігу, Копенгагені, Порто, Томську, Москві, Даглемі. Серед ботанічних садів XX століття заслуговують уваги Батумський в Грузії та Пустельний у США.

Зоологічні парки почали створюватися у XVIII столітті. Вважається, що перший зоологічний парк організували у Відні в 1752 році. Нині найбільш відомим є Паризький зоопарк. Як і ботанічні сади, у XIX столітті у світі часто засновувалися й зоологічні парки. Протягом того століття створили зоологічні парки у Лондоні, Дубліні, Манчестері, Амстердамі, Берліні, Антверпені, Марселі, Роттердамі, Франкфурті-на-Майні, Копенгагені, Дрездені, Москві, Санкт-Петербурзі, Будапешті, Лейпцігу, Ліссабоні, Софії, Барселоні та інших великих містах.

Контрольні запитання та завдання:

1. Яка дендрологічна цінність ботанічного саду Ганновера?
2. Що таке "чортове дерево"?
3. Що є основою ботанічного саду Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова?
4. Яка особлива визначна пам'ятка знаходиться у Пекінському ботанічному саду?
5. Який ботанічний сад є найстарішим у Росії?

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. СУТНІСТЬ ЗАПОВІДНОГО ПАРКОЗНАВСТВА	5
Розділ 2. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ЗАПОВІДАННЯ САДОВО-ПАРКОВИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ	9
2.1. Основні періоди історії	9
2.2. Головні історичні постаті	19
Розділ 3. КЛАСИФІКАЦІЇ ТА МЕРЕЖІ ЗАПОВІДНИХ ПАРКІВ	34
3.1. Класифікації садово-паркових об'єктів	34
3.1.1. Загальна класифікація парків	34
3.1.2. Класифікації паркових ландшафтів	37
3.1.3. Класифікація заповідних парків	40
3.2. Мережі заповідних парків	47
Розділ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЗАПОВІДНИХ ПАРКІВ	54
4.1. Методи збереження	54
4.2. Екологічний контроль	58
Розділ 5. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПАРКОВОЇ ФІТОЦЕНОЛОГІЇ	65
5.1. Сутність науки: об'єкт і предмет	65
5.2. Методи досліджень	69
5.3. Структурна організація фітоценозів	72
5.3.1. Склад фітоценозу	72
5.3.2. Структура фітоценозу	76
5.3.3. Ознаки фітоценозу	77
5.4. Основні синтаксони рослинності парків	79
5.5. Напрями змін паркових фітоценозів	82
5.5.1. Змінність фітоценозів	82
5.5.2. Багаторічні зміни	84
5.6. Корінна рослинність – фітоценотична основа парків	87
Розділ 6. ПРОЕКТНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАПОВІДНИХ ПАРКІВ	97
6.1. Правові основи проектування	97
6.2. Структура проектів	99
6.3. Функціональне зонування	111
Розділ 7. НОТАТКИ ХРЕСТОМАТІЇ ВИЗНАЧНИХ ЗАПОВІДНИХ ПАРКІВ	116
7.1. Парки та сади всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО	116
7.2. Стародавні ботанічні сади світу	131
7.3. Інші заповідні парки світу	145
7.4. Заповідні парки України загальнодержавного значення	148

7.4.1. Ботанічні сади	148
7.4.2. Дендрологічні парки.	167
7.4.3. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	182
7.4.4. Зоологічні парки	242
Післямова.	248
Термінологія.	250
Словник.	250
Показчик основних термінів.	260
Іменний показчик.	264
Список рекомендованої літератури.	270
Додатки	290
Додаток 1. Правова база охорони заповідних парків України	290
Додаток 2. Визначні заповідні парки	300
Перелік умовних скорочень	315

Навчальне видання

ПОПОВИЧ Сергій Юрійович
КОРІНЬКО Олена Миколаївна
КЛИМЕНКО Юрій Олександрович

ЗАПОВІДНЕ ПАРКОЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Творчий задум *Сергія Поповича*

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Донара Пендзей*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Фото обкладинки *Юрія Клименка*
Верстка *Нелі Ягній, Ірини Демків*

Підписано до друку 14.04.2011 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 26.
Умовн.-фарбо-відб. 26.

Видавництво "Навчальна книга – Богдан"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №730 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48
E-mail: publishing@budny.te.ua, office@bohdan-books.com
www. bohdan-books.com

ISBN 9789661014021

9 | 789661 | 014021 |